

Всесвітня історія

УДК 94(477)

О. О. Ніколаєнко

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ У ПОЛЬСЬКИХ МАЄТКАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

В статті розглянуті особливості організації та планування простору польських маєтків правобережної України наприкінці XIX – початку XX ст. на підставі використання нарративних джерел проаналізовані фактори, що впливали на горизонтальну соціальну мобільність польського населення, а також їх гендерна диспропорція.

Ключові слова: гендерна історія, польське населення, організація простору, південно-західні губернії Російської імперії.

В статье рассмотрены особенности организации и планировки пространства польских имений Правобережной Украины в конце 19-начале 20 вв. На основании использования множества нарративных источников проанализированы факторы, влияющие на горизонтальную социальную мобильность польского населения, и их гендерная диспропорция.

Ключевые слова: гендерная история, польское население, организация пространства, юго-западные губернии Российской империи

The article considers the peculiarities of organization and planning of the space of the Polish Estates in the Right-Bank Ukraine at the end of XIX – beginning of XX centuries. On the ground of narrative sources the factors, influencing on the horizontal social mobility of the Polish population, and their gender disproportion are analyzed.

Key words: gender history, Polish population, space organization, south-western provinces of the Russian Empire.

Постановка¹²проблеми. Однією з особливостей вивчення соціального життя минулого є організація простору, в якому розгортались події. Саме територіальна організація, адміністративний устрій, наявність інфраструктури і комунікацій визначають соціальну організацію території. В залежності від близькості до ресурсів, доступу до них, можливості організації колективних проектів визначаються і шанси тих, хто проживає на цій території.

Аналіз актуальності дослідження. Довгий час пануючою була думка щодо рівності можливостей всіх членів суспільства, без різниці віку, статі, нації та ін. Гендерна історія, залучаючи новітні методи дослідження суміжних дисциплін і аналізуючи окремі сфери життя, відкрила не тільки невідомі раніше сторінки історії, але й довела, що альтернативи розвитку людського життя визначаються багатьма факторами, які раніше не бралися до уваги. Це перш за все приналежність до певної статі, нації, політичної чи культурної спільноти тощо. До того ж, саме гендерна історія дала право раніше маргінальним групам, які не сприймалися як нормальні владним дискурсом – жінки, гомосексуали, бо-

жевільні, говорити на повний голос. А отже, їхні шанси посісти місце в підручниках історії, зробивши кар'єру або відзначившись на будь-якому поприщі, дорівнювали нулю. І неабияким чинником низької соціальної мобільності цих груп населення виступала саме організація фізичного і соціального простору.

В центрі уваги дослідження польські жінки, які проживали в південно-західних губерніях Російської імперії наприкінці XIX- початку XX ст. Позбавлені уваги своїх сівітвітчизників-істориків, вони мало цікавлять і українських фахівців з гендерної проблематики, які тільки-но почали досліджувати власну жіночу історію.

Мета статті. В даній статті буде розглянуто просторову організацію життя польських жінок – від влаштування домівки до типу польських поселень на даній території. Основний акцент буде зроблений саме на гендерних диспропорціях в організації будівель, приватного простору дому, в можливостях подолання відстаней і придатності громадського простору для здійснення публічного життя різних статей.

Основними джерелами для написання статті слугували як дані про кількість польського населення Правобережжя, так і чисельні матеріали нарративного характеру – спогади, мему-

ари поляків, які проживали на цій території. В цих его-документах ми намагались побачити, як сприймався простір очима сучасників і які були можливості в його організації, переплануванні, використанні у власних інтересах. Ці фактори впливали на соціальну мобільність різних груп польського населення. Тут також варто врахувати взаємозалежність і багатьох інших чинників, а саме – класової та статусної приналежності людини, її фінансових можливостей, політичної ситуації в краї та інших.

Питання освоєння фізичного простору та його значення у суспільному житті вже давно поставлено в географії, соціології, антропології та інших науках. Історія знаходиться ще осторонь цих досліджень. Тому серед теоретичних праць, які б визначили методологію дослідження варто наголосити на дослідженнях фахівців суміжних галузей гуманітарного знання [1].

Тема організації життя польських маєтків в Україні розглянута в чисельній літературі, присвяченій шляхетській культурі, або довідниках з кресів тощо. Але узагальнюючою працею з названої проблематики може вважатися книга І. Доманської-Кубяк «Закат пам'яті. Втрачений рай...»[2]. В ній авторка намагалась створити

«колективний портрет» кресового маєтку, характеризуючи всі його деталі і дрібниці. Ми ж будемо апелювати до цієї праці як однієї з основних при аналізі організації простору польськими родинами.

Другим аспектом аналізу цієї та інших робіт буде підхід, визначений дослідником І. Мітніним. Він пропонує розглядати географічний образ, простір, ареал як палімпсест – місце множинної реальності, що в залежності від багатьох факторів виконує роль міфу.[3] Автор вважає, що потрібно не розвінчувати міф, а визначити причини його утворення, функціонування та фактори, що сприяли натуралізації міфу.

Виклад основного матеріалу. В соціологічній літературі відомим є поділ населення на тих, хто проживає в центрі і на периферії, що визначає доступність до ресурсів, комунікацій, закладів освіти та підприємств тощо. Такий же поділ можна застосувати і до населення правобережних українських губерній Російської імперії. Згідно з переписом населення, що проводився в країні у 1897 р. польське населення складало 322 108 чоловік (Див таб.1.) [4].

Таблиця 1.

Кількість польського населення південно-західних губерній Російської імперії за переписом 1897 р.

	Київська	Подільська	Волинська	Всього по губерніям
чоловіків	34093	33762	90701	158556
жінок	34698	35394	93460	163552
Всього	68791	69156	184161	322108

З найбільша кількість польського населення проживала у Волинській губернії – 57 % від всієї кількості поляків правобережжя. Міське населення становило незначну частку серед поляків - в середньому 19, 6 %. При чому ця цифра істотно змінюється в залежності від губерній. Так у Київській губернії вона складає 30, 1% для жінок і 37 % для чоловіків, натомість як у Волинській – 10, 2 % та 9 % відповідно. Крім проживання у Києві, поляки складали значну частину середніх прошарків міського середовища повітових містечок. Але, більшість поляків проживали в своїх маєтках.

Польський маєток в історіографії набув певних мітичних рис. Цьому сприяли і об'єктивні і суб'єктивні причини. Серед перших - розгром Січневого повстання, адміністративні репресії та різноманітні утиски, які витіснили поляків з публічного життя. Вимушені обороняти свої маєтності, вони повністю зосередились на захисті «stanu posiadania», що в реальності виявився у захисті власних земельних ділянок, яким могли загрожувати конфіскації, а в умовах капіталістичного розвитку, ще й борги, розорен-

ня тощо[5]. Інтенсифікація економічного життя примушувала присвячувати багато часу маєтковим справам. Саме в той час народжується мітогеографія маєткового простору, що став для багатьох авторів наративів осередком польськості. Далі розглянемо організацію фізичного простору маєтку.

Як правило, до нього вела липова алея, а перед палацом розташовувалися клумби з квітами. Уявлення про зовнішній вигляд палацу маємо, дивлячись на фотографії, вміщені в багатьох книжках з «кресової» історії. Квіти, що прикрашали терасу, і газони були турботою пані, як і інша декорація домівки [6, s.9]. На терасах проводили літні вечори, грали в карти, ставили вистави [7, s.25]. Деякі заможні особи намагались всіляко прикрашати двір. Так у спогадах А.Лачинської зустрічаємо повідомлення, що її батько влаштував перед домом фонтан, який милував не тільки господарів, але й все село [8, s.3].

Матеріал, з якого будувались палаци, залежав від фінансових можливостей господарів. Так І. Доманська-Кубяк повідомляє, що польсь-

кі мастки були не обов'язково кам'яними і дво-три-поверховим, а було серед них багато і одноповерхових, таких, що будувались з дерева і перекривались соломою [2, s.21]. Економічна позиція власників впливала і на внутрішню організацію дому – кількість кімнат, їх оздоблення і наповнення. Але, за спогадами авторів, палаци нараховували від 10 до 30 кімнат: в мастку А. Ростворовського - 20 покоїв. у родичів Е. Корвін-Красинської - 30, 20. [9, s. 9 ; 10, s. 12 13; 11]. Сучасній пострадянській людині, частина життя якої пройшла в «малогабаритках» важко зрозуміти призначення цих кімнат, але зараз ми спробуємо їх охарактеризувати.

І. Доманська-Кубяк виділяє три функціональні зони помешкання – репрезентаційна, створена для гостей, безпосередньо помешкання, і господарча частина, хоча існують й інші розподіли [12, s. 102]. До першої слід віднести салон, 2-3 гостьових зали та спальні. З одного боку – це саме ті частини будинку, що повинні показувати статус господарів, і які, звичайно, знаходились в найкращому стані. Але ж ці кімнати використовувались лише з приїздом гостей, а взимку, коли не було зібрань, з метою економії опалення, наглухо закривались.

Найбільш вагоме значення в будинку мала зона постійного проживання, що включала кімнати для занять, проведення вільного часу, їдальню, кабінет, спальню господарів і дітей. Кімната для занять призначалася для дітей, але часто матері відвідували уроки з метою контролю не тільки власних дітей, а й домашніх вчителів.

Місця для проведення часу були у подружжя, як правило, різні – будуар у пані і кабінет у пана. Але їхнє змістовне наповнення вельми різнилось. Так у першому знаходились канапа й стільці, етажерки. Невеличкий стіл використовувався для написання листів, проведення певних розрахунків тощо [2, s. 25]. Наповнення будуару давало уявлення скоріше про відпочинок і товариське життя, ніж про роботу. Тут господиня могла приймати відвідувачів, пити чай або каву, читати або ж писати. Разом з тим, в мемуарах ми не знаходимо спогадів про це помешкання. Очевидно, що згадуючи своїх матерів, автори не асоціювали їх з цією кімнатою в будинку, а будуар використовувався як приватний простір, де господиня могла побути на самоті. Вітальня у чисельних спогадах – кімната, в якій проводили вільний час, грали на музичному інструменті, в карти чи більярд.

Зовсім інше значення мав робочий кабінет батька. Великий стіл і шафи для книжок та ділових паперів були його обов'язковими приналежностями. Тут працював господар і відповідно ця

кімната мала ореол майже святості. Досить часто саме в кабінеті розміщувався термометр, глобус, барометр, на стінах був розміщений мисливський реманент. До того ж в цій кімнаті можна було палити. Саме тут відбувались різноманітні чоловічі «серйозні» зустрічі, на які з'їжджались сусіди-землевласники [13, s. 5].

Але далеко не всі справи господар міг вирішити саме в цій кімнаті. Спогади вимальовують наявність субординації, якої дотримувались власники будинків у господарчих справах. Так «хлопи», тобто селянство, до будинків не заходили, а офіціалісти – управителі, чиновники, бухгалтери, інженери промислів, були прийняті господарем на ганку [6, s. 11]. Ось так розмежування простору дає уявлення про соціальну стратифікацію польського масткового господарства.

Масткові бібліотеки посідають окреме місце в наративах. Одні з авторів наголошують на їхній важливості для патріотичного виховання [6, s. 4, 5; 13, s.4]. Серед улюблених польських письменників називаються імена Ю. Крашевського, Е. Ожешко, Б. Пруса. Зазвичай, по обіді до будинку приносили газети, серед яких найпопулярнішими були «Dziennik Kijowski», «Kraj». Інші ж автори наголошують на тому, що бібліотеки були лише виявом «доброго смаку» господарів, а купи книжок в них вкриті пилом, тому що їх ніхто не читає [14, s. 232]. Думається, що такі полярні враження залежали від особистого досвіду та суспільного кола авторів, і домінуючу тенденцію щодо влаштування домашніх бібліотек визначити на сьогоднішній день важко.

Спальня господарів мала не тільки двоспальне ліжко для подружжя, але й ще одне для відпочинку вдень, яке не вимагало розбирання. Інтер'єр цієї кімнати був майже аскетичний – комод, настінні хрести. Таке уявлення дають не тільки фотографії, але й картини Й. Гротгера з циклу «1863», в яких представлено інтер'єр цих кімнат після арештів або ж погромів.

Дослідження подружньої спальні має широку історіографію на Заході. Н. Еліас довів, що поява цієї кімнати в будинку обумовлена інтимізацією шлюбного життя, створенням приватного простору в домі і засвідчує перемогу буржуазних цінностей. На відміну від буржуазної спальні, яка вміщує в собі нагромадження різноманітних речей, спальня аристократичного польського мастку відрізняється відсутністю шухляд, полиць, тумб. Такий інтер'єр свідчить про ставлення до спальні як місця благопристойності і підкореності моральним тенденціям. Як влучно помітив російський дослідник Д. Міхель «спальні апартаменти призначаються

для відтворення» [15]. Таке ставлення до сексу в польських маєтках продиктоване, скоріше, не буржуазною, а християнською мораллю.

Дитячі кімнати вміщували ліжка й столики, різноманітні шафи й тумбочки. Як зазначає І. Доманська-Кубяк, обирали місце для цих покоїв не по освітленню, а по їх розташуванню подалі від гостинної частини будинку. Отже, інтереси дітей не були домінуючими при виборі місця їх перебування.

Особливе місце в будинку займали кімнати резидентів – родичів, які не мали власної сім'ї і вимушені були доживати старість у будинках далекої рідні. Як зазначають дослідники, ці кімнати відрізнялись своєю строкатістю через те, що їхнє наповнення йшло за залишковим принципом – те, що не було потрібно комусь з головних членів родини, перекочувало до кімнат резидентів.

Господарча частина будинку є важливою для функціонування всього помешкання. Крім кухні, на якій готувались сніданки, обіди і вечері, біля їдальні влаштовували ще одну додаткову кімнату, в якій підтримували у гарячому стані страви, готували каву, куди зносили брудний посуд. Різнманітні столові прибори також зберігали в цій кімнаті. Кухня займала багато місця, іноді – ціле крило будинку. В ній розташовувалося декілька печей, діжки для тіста, різноманітне начиння, продукти тощо. До господарчої частини можна віднести гардеробні з їх шафами, наповненими безліччю речей для користування та обслуговування маєтку.

Як правило, наприкінці XIX ст. в будинки вже проводили воду. Тобто, на кухні була вода, а в спальні стояли кувшини та тази для вмивання. Одночасно, каналізація ще не увійшла в повсякденне життя, тому деякі автори наративів, які набагато пізніше зрозуміли зручність цього винаходу в домі, шкодували про їх відсутність в маєтках [8, s. 5].

Господарчі споруди - кузня, стайня, пивна – були важливою частиною маєткового господарства. Їх наявність та обладнання показували економічну міць господарів. До того ж, функціонування господарчої частини робило маєток автономним, таким, що не залежав від привозної продукції. Відчуттям відособленості, окремішності польського осередку просякнуті мемуари і спогади, написані в ті часи [16, s. 50]. Як зазначають більшість дослідників, міф «цивілізаційного острова у морі варварства», глибоко вкоренився у кресовій свідомості поляків. Буремні революційні роки спочатку 1905-1907 рр., а потім 1917 р. привносили не тільки відчуття небезпеки і незахищеності, а зароджували страх втратити саме власний світ – батьківщину,

домівку, родинне вогнище, асоціювались з певним апокаліпсисом [17, s. 96].

Жінка була відповідальна за облаштування дому. Як зазначено в спогадах А. Павелчинської, її бабця попала в холостяцький будинок, який вона взялась перетворити. Саме з її появою були начищені паркет та замінені покриття на м'яких меблях, стало продумуватися меню та була оновлена обстановка. Привела до порядку нова господиня сад, в якому з'явилися квіти, газони. Навіть були виписані нові часописи до бібліотеки [12, s. 66]. Тобто, створення затишку в будинку цілком покладалось на жінку.

Одним з найцікавіших моментів при читанні наративів є ті, що не вписуються в загальну канву. Таким текстом є спогади П. Подгорського, в якому згадується про оригінального дядька автора, який довгий час подорожував Сходом, а по поверненні організував будинок у східному стилі, розділивши його на дві частини – чоловічу і жіночу. В тексті замовчується, як саме виглядала чоловіча частина, скоріш за все тому, що допуск дітей до неї був обмежений. Разом з тим, думається, що такі неординарні кроки в організації простору могли собі дозволити лише не одружені чоловіки, про що йдеться у тексті [18, s.27].

Функціонування маєткового господарства трималось на селянській праці. Села, в більшості випадків, українські оточували маєток. Стосунки села і маєтку були досить амбівалентними, але вони завжди були чітко окресленими і розмежованими [19].

Відокремленість села від маєтку простежується у формулюваннях, які дають наративи. Так матір Е. Корвін-Красинської була запрошена в село на весілля, іноді, щоб хрестити дітей [10, s.17]. Матір А.Лачинської надавала на селі медичну допомогу, а коли була не в змозі того робити, пропонувала селянам лягти до лікарні [8, s.18]. Отже, виходи жінок в село запам'ятовуються авторами мемуарів, чого не можна сказати про чоловіків. Це не означає, що чоловіки не були на селі, але тільки те, що для господарів маєтку це було звичною справою, тоді як для господинь - небуденною, а радше – винятковою. Навіть для жінки високого соціального статусу – господині маєтку, існувала окреслена межа освоєння простору – домівка, вихід з якої був не типовим явищем.

Освоєння фізичного простору певною соціальною групою є не тільки результатом соціальних практик, але й їх умовою [20]. Тому цікавою проблемою залишається питання комунікації польської спільноти, адже потрібно були підтримувати соціальні контакти, які б да-

вали відчуття спорідненості, впевненості і стабільності.

Польські землевласники різноманітними шляхами підтримували зв'язки в межах своєї етнічної та соціальної груп. Серед таких найбільш розповсюджених форм контактів слід назвати спільні зустрічі ділового та розважального характерів, налагодження шлюбних і сусідських зв'язків, участь у Київських контрактах.

Ділові контакти були привілеєм чоловічого населення. Як ми бачили раніше у спогадах про батьківський кабінет, чоловіки зустрічались в одному з маєтків і обговорювали справи, пов'язані з економічними питаннями.

В цій справі є один момент, який вимагає поглибленої уваги, а саме етнічний вимір таких зустрічей. Більшість авторів наполягають на тому, що росіян вони в домах не приймали [6, s. 11]. Це правило зберігалось навіть у міських жителів, які жили в поліетнічному середовищі. Так З. Родович пише, що для того, щоб зберегти польськість в містах, де було більшість росіян і українців, треба було зберегти найголовніший осередок – родину. Родиною приймали тільки поляків, а коли її батько – працівник залізниці збирав колег різних національностей у себе вдома, то такі зустрічі відбувались закрито і за відсутності вдома дітей [21, s.72].

Вагомою часткою життя були родинні зустрічі польських землевласників і пов'язані з ними забави – полювання, кінні прогулянки, спільні вистави та живі картинки тощо. Полювання було одним з найулюбленіших занять польської шляхти. В спогадах Є. Покривницького наголошується, що у його батьків не було близьких стосунків з сусідами. Причиною того став «нерівний» шлюб, в якому батько взяв за дружину жінку з великим приданим, і в товаристві відчував себе недоречно. Але він залюбки брав участь у спільних полюваннях, і сам запрошував до себе в маєток на такі імпрези [22, s. 42]. Про соціальний поділ польських землевласників пише й інша авторка Е. Корвін-Красинська, наголошуючи, що магнаторія не підтримувала зв'язків зі шляхтою, яка володіла одним селом [10, s. 23]. Але ж, полювання, як улюблене заняття поляків, стирало соціальні перегородки, об'єднуючи польську спільноту.

Родинні зустрічі вимагали серйозних приготувань, але гостинність була традиційною [23, s. 105]. Так у спогадах М.Івашкевіч зустрічаємо характеристику приготувань. За три дні до від'їзду висилали людину, яка повинна була забезпечити і проїзд, і нічні зупинки. З собою везли подушки, матраци і інше начиння, що було необхідно для проживання у родичів. Єдина дорога на губернію, якою можна було користува-

тись тільки в окремі пори року, виснажувала, бо займала декілька днів [24, s. 4-5; 7, s. 3]. Як бачимо, організація родинних зустрічей часто була ускладнена недосконалою комунікацією.

Особливе місце займає в нарративах описи Київських контрактів – зборів, на які приїздили з суто прагматичною метою і діловими цілями, але які перетворювались у Мекку в свідомості польських землевласників. Про Київські контракти написана спеціальна література, але цікаво подивитись на побутовий зріз цих зустрічей. У повсякденній свідомості вони набули певного символічного змісту завдяки тому, що Київ перетворювався на деякий час у майже польське місто [10, s. 31; 24, s. 69; 25, s. 103]. У спогадах поляків-киян зустрічаємо повідомлення, що на час контрактів квартира перетворювалась на гуртожиток, де в кожній кімнаті проживали окремі сім'ї родичів [26, s. 65].

Під час контрактів чоловіки були заняті вдень укладанням угод, набором спеціалістів, продажем та купівлею різноманітної продукції. В цей же час жінки використовували можливість побути в столиці регіону і побувати у родичів, заїхати до кравчинь та капелюшниць, відвідати магазини. Обов'язковим елементом костюму був мундир, в який чоловіки вбирались під час відвідування костюлу [24, s. 72]. Ввечері розпочиналось світське життя – вистави у театрі, бали та прийоми у найбагатших родинах. Саме тут відбувались неофіційні зустрічі, що були достатньо важливими.

Для молодих людей, які закінчили університети і знаходились в пошуках роботи, контракти відкривали можливості працевлаштування [27; 24, s. 134]. Для цього потрібно було не тільки бути на офіційних заходах, але і в центрі товариського життя. Однією з умов працевлаштування були рекомендації, що надавались не тільки і не стільки внаслідок праці молодих людей, як особистісного знайомства.

При працевлаштуванні мали вагу навіть шлюбні рекомендації. Так в об'яві, розміщеній в газеті «Кгај», молодий чоловік шукав місце рахівника в маєтковій адміністрації. Своїми вигідними сторонами він назвав університетський диплом – природничий факультет, знання бухгалтерії і шлюбні рекомендації «від поважних осіб» [28 – 1890, 4]. Можна вважати, що такі рекомендації давались завдяки тим зв'язкам, що налагоджувались під час неформальних зустрічей, а також через мережу контактів, встановлюваних особою та її родиною.

Символічність Київських контрактів передавалась із покоління в покоління. Я.Івашкевіч, польський драматург, пригадує, що після повернення, батьки привозили солодоші, ділились

враженнями, розповідали про родичів і знайомих, яких зустріли в місті [29, s. 70].

Взагалі Київ був містом паломництва багатьох поляків. В спогадах С. Желязовського згадується, що після смерті батька, адміністратора маєтку, матір, не зважаючи на пенсію, яку отримувала, вирішила їхати з дітьми до Києва. Причиною такого кроку стала впевненість у тому, що у місті багато поляків, і в цьому середовищі вона знайде підтримку [30, s. 5].

У Києві шляхта, яка втратила землі і маєтності під час конфіскацій, або ж ті, хто давав їх в оренду, відкривала для себе великі можливості. Науково-освітній, культурний, адміністративний центр Київ з його чисельним польським населенням надавав умови для розвитку підприємництва, розширення ділових контактів. Заходи, які влаштовувались різноманітними польськими інституціями – бали, концерти, вистави, благодійні акції, сприяли згуртуванню польської людності.

Друге місце, оточене ореолом святості для поляків, була Варшава. Т. Епштейн, польський історик, дослідив напрямки і особливості туристичних подорожей польської шляхти [31]. Крім відвідування європейських центрів, екзотичних місць, поляки наділяли символічним змістом саме подорож до столиці Королівства Польського. Поляки, які народились в південно-західних губерніях, збирали кошти на поїздку, шукали контакти і знайомих, щоб зупинитись у Варшаві, адже вважали таку подорож справою честі [21, s. 74]. Далеко не для всіх них місто було батьківщиною, але подорож до Варшави відігравала значну роль у формування національної ідентичності.

Але подорожі до великих міст були рідкими. Набагато частіше їздили до найближчих містечок або повітових міст – Житомира, Умані, Вінниці та ін. За свідченнями З. Валевського містечка забудовою мало відрізнялись від селищ. Їх особливістю була наявність торговища в центрі, церкви і костюлу, декількох магазинів [7, s. 22]. Але життя в таких містах було досить одноманітне [25, s. 120].

Повітові міста часто відвідувались поляками. А. Павелчинська пише, що Житомир був «польським», бо і в театрі, і в опері, і на вулицях було чути польську мову. Іноді, за словами авторки, «забувалось, що знаходишся в царській Росії» [12, s. 59]. З. Подгорський згадує, що по приїзді до Умані, в якій проживала значна кількість польського населення – адвокати, лікарі, дрібні чиновники, батько йшов до клубу, матір – на товариські зустрічі [32, s. 47]. А. Чаман-Павловська, яка приїхала до Умані вчителювати, в своїх спогадах стверджує, що полячки міста

займались літературною та добродійною діяльністю [33, s. 36]. Отже, жіночі зібрання носили не тільки розважальний характер, але й присвячувались обговоренню суспільних проблем та шляхів їх вирішення. Такі спогади є надзвичайно важливими для усвідомлення передумов формування гендерної самосвідомості та зародження жіночого руху.

Вартими уваги є також гендерні диспропорції в організації подорожей. Якщо хлопчиків з родин землевласників відпускали на навчання у повітові міста, а потім і в університети, то дівчата, як правило, отримували домашнє виховання. Хлопці жили на квартирах, де за ними наглядали власники таких пансіонів, а в навчальному закладі – вихователі. Відвідування родичів, поїздки додому відбувались на канікулах. Звичайно, що батьки турбувались про дітей, тому попитом користувались квартири, які здавались польськими господарями. Господарів квартир знаходили через газети, або ж радили знайомі [28].

Протилежна ситуація була з дівочим навчанням. Дівчатам рідко надавали право на навчання в іншому місті. Скоріше, їх відпускали в дівочий пансіон до родичів. Фактично мова йде про контроль над жіночим тілом, про який піклувались аж до заміжжя. Подорожувати дівчина могла лише в колі сім'ї, або під контролем родичів, яким довіряли батьки.

Висновки і перспективи. Просторова організація життя поляків дає уявлення про функції, що виконували в польському соціумі чоловіки і жінки. Аналіз планування польського маєткового господарства доводить, що жінки були вільні в організації внутрішнього життя домівки, в якій вони мали вагу і свободи. Влада жінки розповсюджувалась на службу, яка знаходилась під її керівництвом. Одночасно, зовнішньоекономічні стосунки маєтку були чоловічою справою. Товариське життя, що мало для поляків українських губерній важливе значення і впливало на всі інші сторони життя, було організоване таким чином, щоб у ньому брала участь вся родина. Суспільне життя надавало можливості жінкам використовувати неформальний вплив, але тільки в межах своєї етнічної та соціальної групи. Одночасно, зібрання жінок слугували передумовами для формування польського жіночого руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див: Кононов. И. Социология и проблемы пространственной организации общества// Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004.- № 4. – с. 57-78; Звоновский В. Б. Соб-

- ственный и привлеченный опыт освоения пространства. – с. 49-66.
2. Domańska-Kubiak I. Zakątek pamięci życie w XIX-wiecznych dworach kresowych.- Warszawa, 2004.
 3. Митин И. Мифогеография: пространственные мифы и множественные реальности. // *Communitas* – 2005 - № 2. – с. 12- 25.
 4. Підрахунки авторки за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Т. 8. Волинская губерния. – Б. м., 1904.; – Т. 16. Киевская губерния. – Б. м., 1903; – Т. 32. Подольская губерния. – Б. м., 1904. Питання про національність в анкеті перепису не ставилося, але було задане питання про віровизнання та про рідну мову. Для зручності в статті будуть вживатися вислови польське населення, поляки для позначення тих кіл суспільства, які визнали саме польську мову рідною.
 5. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – Київ, 1998, Ustrzycki, M. Ziemiańskie polscy na kresach 1864-1914. Świat wartości i postaw. - Kraków, 2006, Jurkowski, R. Ziemiaństwo polskie kresów północno-wschodnich. 1864-1904. – Warszawa, 2001
 6. Dyakowska J. Wspomnienia. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15375.
 7. Walewski W. Wspomnienia o Podolu// Pamiętnik Kijowski. Т.3. – Londyn, 1966. - S. 9-76.
 8. Laczyńska A. Wspomnienia. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15387.
 9. Rostworowski A. Ziemia, której już nie zobaczysz: Wspomnienia kresowe. – Warszawa: Czytelnik, 2001. – s. 504
 10. Krasińska E. Wspomnienia. - Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 14114.
 11. Схожі характеристики: Типу польskiej własności ziemskiej na Podolu. // Pamiętnik Kijowski. Т.3. Londyn, 1966. - s. 77-95.
 12. Авторка спогадів А.Павелчинська виділяє такі зони: офіційну - для гостей, кухню і службову частину. Вірогідніше за все, вона просто не наділяє житлову частину будинку своєю увагою. – Pawełczyńska A. Koniec kresowego świata. – Lublin, 2003. – s. 464.
 13. Skrzyński K. Wspomnienia z lat 1891-1917. - Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15585.
 14. Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy.- Warszawa, 1985.
 15. Михель Д. В. Супружеская спальня: к «святая святых» современной семьи и от нее// Семейные узы: модели для сборки. Под ред. С. Ушакина. – М., 2003 – с. 501-514.
 16. Lednicki W. Pamiętniki. Т.1. – Londyn, 1963.
 17. Вислів, використаний Д. Бовуа. Див. Beauvois D. Mit Kresów Wschodnich czyli jak mu polozyc kres// *Polskie mity polityczne XIX I XX wieku.*- Wrocław, 1994. – s. 93-105.
 18. Podchorski P. Moje wspomnienia.- Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15657.
 19. Про це детальніше: Ніколаєнко О. Образ українців у наративах поляків південно-західних губерній Російської імперії кінця XIX-початку XX ст.// *Проблеми слов'янознавства.* – 2010. – Вип. 59. – с. 92-100.
 20. Малес Л. В. Фізична реальність у соціальному вимірі// *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: 36. Праць.* – Харків, 2000. – с. 97-102.
 21. Rodowicz, W., Rodowiczowa, S., z Rodowiczow Iwanicka, Z. Tryptyk rodzinny. Dzieje rodziny Rodowiczów. – Warszawa, 1999.
 22. Pokrzywnicki E. J. Zywoty i sprawy. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15415.
 23. Lubomirski J. Historia pewnej ruiny. – Warszawa, 1975.
 24. Iwaszkiewiczowa M. Wspomnienia. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 13173.
 25. Talko-Hryncewicz J. Z przeżytych dni. 1850-1908. – Warszawa, 1998.
 26. Krauzowa Z. Rzeki mojego życia. – Kraków, 1979. – s. 290
 27. Profile (List z Kijowskich kontraktów) – Т.1. – s. 85-121
 28. «Kraj» - С. Перепбургр.
 29. Iwaszkiewicz J. Książka moich wspomnień. - Kraków, 1957.
 30. Zelazowski S. Wspomnienia. Lata doli i niedoli. 1893-1955. - Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15386/II.
 31. Epsztein T. Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne I artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w. – Warszawa, 2005
 32. Wspomnienia generała Z. Podhorskiego // Pamiętnik Kijowski. Т.4. Londyn, 1966. - s. 39-88.
 33. Czaman-Pawłowska A. Poklon twojemu szczesciu. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15424.